УДК 792

Ш. Әхмәдиев

«ТИГЕЗСЕЗЛӘР» ПЬЕСАСЫ

Изучение татарской периодической печати начала XX в. позволяет выявить новые источники по истории татарской литературной критики. Одним из них является рецензия Шагита Ахмадиева (1888–1930) на пьесу классика татарской литературы Фатиха Амирхана (1886–1926) «Неравные» («Тигезсезләр», 1914). При этом Ш. Ахмадиев оценивает не только саму пьесу, но и игру актеров, задействованных в постановке пьесы. Таким образом, рецензия названного автора дает сведения не только для исследователей татарской литературы, но и для театроведов.
Ключевые слова: татарская периодическая печать, татарская литературная критика, Фатих Амирхан, Шагит Ахмадиев, татарское театральное искусство.

The study of the Tatar periodical press of the early twentieth century allows us to identify new sources on the history of Tatar literary criticism. One of them is Shagit Akhmadiev's (1888–1930) review of the play by the classic of Tatar literature Fatih Amirkhan (1886–1926) «Unequal» («Tigezsezlar», 1914). At the same time Sh. Akhmadiev evaluates not only the play itself but also the performance of the actors involved in the production of the play. Thus, the review of the named author provides information not only for researchers of Tatar literature but also for theater critics.
Keywords: Tatar periodical press, Tatar literary criticism, Fatih Amirkhan, Shagit Akhmadiev, Tatar theatrical art.

Татар әдәбияты классигы Фатих (Мөхәммәтфатих) Зариф улы Әмирханның (1886–1926) «Тигезсезләр» пьесасы беренче тапкыр 1915 елда «Әхмәтгәрәй Хәсәни вә шөрәкясе» наширлегендә басыла. Шул ук елның 9 февралендә пьесаның кулъязмасы буенча «Сәйяр» труппасы тарафыннан «Новый клуб» сәхнәсендә спектакль уйнала. Озак та үтми татар вакытлы матбугатында Г. Кәрам (1878–1947), Ш. Әхмәдиев (1888–1930), Ф. Сәйфи-Казанлы (1888–1937), Х. Искәндәров (1888–1958) кебек алдынгы татар зыялыларының әсәргә, уенга карата мәкалә-бәяләмәләре күренә башлый. Шулар арасында язучы, журналист, күренекле җәмәгать эшлеклесе Шәһит Гыймадетдин улы Әхмәдиевнең (1888–1930) рецензиясе игътибарга лаек. Ш. Әхмәдиев пьесаны гына түгел, аны сәхнәгә куюда катнашкан артистларның уенын һәм осталыгын да бәяли. Шул рәвешле, рецензия әдәбият галимнәренә генә түгел, ә театр белгечләре өчен дә кызыклы мәгълүмат бирә.

Әлеге язма гарәп графикасыннан гамәлдәге язуга күчерелеп, сүзлек һәм аңлатмалар белән тулыландырылып тәкъдим ителә.

9 февральдә, Новый Клуб залында Фатих әфәнде Әмирханның кулъязмасы буенча «Тигезсезләр» атлы яңа әсәре беренче мәртәбә

сәхнәгә куелды. «Тигезсезләр» – өч пәрдәлек, татарның иң соңгы елларлардагы (мөхәррир сүзе[1]) тормышыннан алынып язылган пьесасы.

Беренче пәрдәдә: Насыйбуллин гаиләсе, гаилә атасы Сафа Насыйбуллин фикере белән тәмам яңа тормышның бер әгъзасы булып бетсә дә, гамәлдә алай ук түгел, ул һаман ата-бабасыннан калган мануфактур сәүдәсенә ябышып ята, үзе – төпле фикерле, гакыллы Казан сәүдәгәре. Салиха – балаларын бертигез сөя, бервакытта да аларны кысмый торган бала җанлы, мөлаем табигатьле ана. Зур угыл Гомәр – мөселманча, русчадан уртача гына мәгълүматлы яшь сәүдәгәр. Ул үзенең теләве вә ышануы буенча, татарга бөтенләй башка – ят булган оптика[2] кәсебенә керешә. Гакыллы алып баруы аркасында аның сәүдәсе көннән-көн яхшылана, зурая бара. Ул тар милләтче, татар балаларын да үзе кебек яңа юлга, файдалы кәсепкә кертәсе килеп, үзенә кирәк булган хадимнәрне дә татарлардан гына алырга тели, хөрриятпәрвәр бер егет. Сеңелләре Сәлимә белән Рокыяның һичбер хөрриятләренә кагылмый, аның аларга мөгамәләсе – чын европалашкан гаиләдә генә була торган мөгамәләдер.

Зур кыз Сәлимә – яшь вакытта гимназиягә бирелмичә, соңыннанрак русча укырга тотынган төпле, эшчән кыз, Рокыя – аның сеңлесе. Рокыя яшьтән гимназиягә бирелгән, матур гына укып бара, ул гына түгел, пианино дәресләре алып, музыкага да бик һәвәс мәхәббәт белән өйрәнә һәм рәссам булуны да хыял кыла.

Икенче пәрдә һәм соңы 2–3 ел вакыт үткәч башлана. Гаилә атасы Сафа үлгән. Варис Гомәр үзенең яңа сәүдәсен дә бик яхшы тәрәккый иттереп, һәм атасыныкын да яхшы алып бара. Пьеса икенче пәрдәдән үзенә төс ала башлый: Гомәрнең гаять матур дачасында Рокыяның гимназия бетерү шатлыгы бәйрәм ителә. Мәҗлескә татар мөхәррире, тар милләтче Сөләйман, күрше дачада торган, татарның бар эшенә дә өмидсез караган Мәскәү студенты Габдулла һәм башка белеш-танышлардан берничә кеше чакырыла. Бигрәк тә Рокыя өч еллар элек бик якын таныш-дуст абзый булган һәм әсәрләрен сөеп укый торган Сөләйман мөхәррирнең Казанга килүенә һәм үзләренә кунакка чакырылуына шатлана.

Сәлимә студент Габдулланы сөя башлый һәм сөя, тик аны үзе генә белә. Габдулла Рокыя белән танышкач, аның артыннан йөрергә, ухаживать[3] итәргә, аңар ярарга тырыша. Ләкин беренче танышуда ук Рокыя Габдулладан бөтенләй бизә, аңар тәхкыйрь[4] күзе белән карый башлый. Чөнки Рокыя – чын тар милләтче кыз, татар тәкъдире хакында әйтелгән күңелсез сүзләрне бер дә күтәрми, үзенең бәхетсезлегенә каршы Габдулла студент Рокыяга карап: «Татарның хәзерге эшләре барысы да – вакытлы бизгәк шикелле эшләр генә, мәктәпләре дә, литературасы да – барысы да бервакыт хлам булып

[1] Мөхәррир сүзе – язучы, автор сүзе.

[2] Сүз чыганакта кириллицада бирелгән.

[3] Сүз чыганакта кириллицада бирелгән.

[4] Тәхкыйрь – түбән күрү.

кына калырлар», – димәсенме. Шуннан соң Рокыя Габдулла белән сөйләшми дә, ултырышмый да. Дөресте генә, аны күрәсе дә килми, чөнки Габдулла Рокыяның иң нечкә, иң газиз, иң мөкатдәс милли авыруына инә белән чәнчеде. Рокыя кире какса да, студент Рокыяны сөяргә тотына һәм сөя, әүвәлге фикерләре өчен гафулар үтенә. Үзе мең төрле тәүбә-истигъфар[1] кылып, татар баласы булырга көчләнеп, Рокыяга хатлар яза. Ләкин ничек тә аның нәфрәтеннән башка һичбер дикъкатьне җәлеп итә алмый, чөнки Рокыяның бар уе, бар фикере татар мөхәррире Сөләйманга күчкән. Тик ул Сөләйман алдында гына матураясы, аның алдында гына иркәләнәсе килә. Тик Сөләйман белән булган ултырыштан гына тәм-ләззәт таба һәм Габдулланың татарга карашы хакында бик кайгырып, Сөләйманга зарлана. Сөләйман Рокыяны юата, өмидләндерә, шуннан инде «тигезсез»лек башлана. Күбрәк өй тәрбиясе күргән Сәлимә студент Габдулланы сөя, Габдулла Рокыяга мәхәббәт баглый. Рокыя чәченә чал кергән мөхәррир Сөләйманны һәм Сөләйман Рокыяны сөя башлыйлар һәм сөешәләр. Сәлимә үзенең Габдулла, Габдулла исә Рокыядан сөелә алмауларына газаплансалар, мөхәррир Сөләйман Рокыяның сөюен белеп газаплана. Чөнки Рокыя – бер фәрештә, ачылган бер чәчәк. Ул яшь, матур. Ул яхшы тәрбия күргән, инде гимназия бетереп, хикәяләрдәге каһарманнарны тасвир итәрлек дәрәҗәдә хыялга малик булган. Сөләйман – дөнья белән изелгән, чәченә шактый чал кергән ир уртасы кеше. Рокыя мәхәббәтен изһар кылганда[2]: «Рокыя мин синең минем чал чәчләремне дә гафу итәргә хәзер икәнлегеңне белмим. Шуларны белешкән минуттан безнең икемезгә дә җәһәннәм туар, мин сине, Рокыя, шул минуттан чәчләренә чал кермәгән бөтен кешеләрдән көнләшә башлармын... Икемез өчен дә җәһәннәм туар», – ди Сөләйман...

Мәсьәлә, Сәлимәнең Габдулладан өмид өзеп, бер сәүдәгәргә кияүгә чыгарга разый булуыннан, Габдулланың да Рокыядан тәмам өмид өзүеннән һәм Сөләйман белән Рокыяның бер-берсен яхшы аңлашып, бик матур, бик якын дустлашуларыннан гыйбарәт булып бетәдер. Әсәрдәге идея – татарның яңа тормышында көч, зур өмид күрсәтүдер. Мин үземнең әсәргә һәм андагы идеягә, идеянең ясалуына карашымны әлегә әйтмим.

«Тигезсезләр» сәхнәдә күңелле, тәэсирле генә чыкты. Ялыгуфәлән бер дә хис ителмәде. Артистлар хакында әйтеләчәк сүзем булса, Сафа – Сакаев[3] муаффәкыятьле уйнады. Аның үзен иркен тотып, алган ролен аңлап уйнавы дикъкатьне җәлеп итәрлек. Гомәр – Иманский[4] аерым осталык – маһарәт белән уйнады. Ул әсәрдә биреләчәк

[1] Истигъфар – ярлыкауны сорау, гафу үтенү.

[2] Изһар кылганда – белдергәндә.

[3] Сакаев – Нури (Нуретдин) Нәбиулла улы Сакаев (1885–1927), драма актеры, режиссер, Хезмәт Герое (1926).

[4] Иманский – Вәлиулла Гайназар улы Мортазин-Иманский (1885–1938), драма актеры, режиссер, БАССРның халык артисты (1922), РСФСРның атказанган артисты (1935).

Гомәрне чын мәгънәсе белән ясап чыгарды. Сәлимә – Болгарская[1] хакында да матур гына сүз әйтергә мөмкин: ул һичбер урында уенына кимчелек хис иттермәде. Габдулла – Үтәйнең тупас, Галиев – Мангушев[2] уены бик төче килеп чыкты.

Иң мәсьүлиятле[3], зур рольләрне Таҗдарова[4], Сөләйман мөхәррир үтәделәр. Таҗдарованың аз вакыт эчендә бик күп тәрәккый иткәнлеге сизелсә дә, мәгаттәәссеф[5], әсәрдә бирелерлек, ясалырлык Рокыяны эшләп чыгара алмады. Сөләйманны Тинчурин[6] канәгатьләнерлек уйнады дип булмый. Ул, бердән, сүзне йота, икенчедән, хәрәкәт вә кыланышларында даирәсеннән чыга, аннан соң гримы да муаффәкыятьсез[7]. Гөлчәһрә – Иманская[8] өмид иткәннән дә, гадәттәгедән күп яхшы уйнады. Ул үзенең фаҗигалы хатирәләре хакында булган сүзләрне ерып чыгар дип уйлау бик читен төсле иде.

Ә.Ш.
(«Йолдыз». 1915. 12 февраль (№ 1368))

Басмага әзерләде:
Ханнанова Гөлчирә Мәхмүт кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге фәнни хезмәткәре

[1] Болгарская – Гөлсем Болгарская, чын исем-фамилиясе – Өммегөлсем Муса кызы Мостафина (1891–1968), драма актрисасы, ТАССРның халык (1923), РСФСРның атказанган артисткасы (1925).

[2] Мангушев – Габдрахман Габделкәрим улы Мангушев (1887–1919) – актер, журналист, драматург.

[3] Мәсьүлиятле – җаваплы.

[4] Таҗдарова – Нәгыймә Таҗдарова (Нәгыймә Әхмәдулла кызы Әхмәдуллина, 1888–1947), драма актрисасы, ТАССРның халык (1939), РСФСРның атказанган (1940) артисты.

[5] Мәгаттәәссеф – кызганычка каршы.

[6] Тинчурин – Кәрим Гали улы Тинчурин.

[7] Муаффәкыятьсез – уңышсыз.

[8] Иманская – биредә сүз Мәрфуга Иманская (Мәрфуга Мортазина, 1890–1928) турында бара булса кирәк.